

<https://doi.org/10.54318/eip.2024.ma.362>

MILICA ANĐELKOVIĆ ĐOKOVIĆ¹

E-mail: andjelkovicmika@gmail.com

BILJANA JOVANOVIĆ GAVRILOVIĆ²

E-mail: biljana.jovanovic@ekof.bg.ac.rs

UTICAJ DEMOGRAFSKIH PROMENA NA TRŽIŠTE RADA U SRBIJI

IMPACT OF DEMOGRAPHIC CHANGES ON THE LABOR MARKET IN SERBIA

JEL KLASIFIKACIJA: J08, J11, J20

APSTRAKT:

U ovom radu se traži odgovor na pitanje „Da li Srbiji preči kriza nedostatka radnika?“, a u svetlu uticaja depopulacije i sve starijeg stanovništva. Na prvi pogled, čini se, demografski trendovi utiču pozitivno na tržište rada - stope aktivnosti i zaposlenosti rastu, dok stopa nezaposlenosti kontinuirano pada. Međutim, dugoročni rast privrede ozbiljno je ugrožen smanjenjem broja stanovnika radnog uzrasta. Projekcije pokazuju da bi se Srbija, u zavisnosti od brzine rasta privrede, mogla suočiti sa krizom nedostatka radnika već u narednim godinama (2025-2027) u slučaju bržeg rasta ili u narednih nekoliko decenija (2040-2050) u slučaju nešto sporijeg rasta. Pojedini poslodavci navode da se već suočavaju sa poteškoćama u pronalaženju radnika. Analiza skreće pažnju kreatorima politika da se sa negativnim posledicama demografskog starenja moraju boriti pre svega

1 Master ekonomije Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

2 Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Kamenička 6, 11000 Beograd, Srbija.

politikama aktivacije stanovništva, a ne populacionim politikama (jer su one deo rešenja, ali u dugom roku).

KLJUČNE REČI:**DEPOPULACIJA; STARENJE STANOVNIŠTVA; NEDOSTATAK RADNIKA****ABSTRACT:**

In this paper seeks to answer the question “Is Serbia facing a labour shortage crisis?”, all in the light of the depopulation and an aging population impact. At first glance, it seems that demographic trends have a positive effect on the labor market - activity and employment rates are increasing, while the unemployment rates are continuously falling. However, the long-term growth of the economy is seriously threatened by the decrease in the number of the working-age population. Projections show that, depending on the speed of economic growth, Serbia could face a labor shortage crisis in the coming years (2025-2027) in the case of faster growth or in the next few decades (2040-2050) in the case of slightly slower growth. Some employers state that they are already facing difficulties in finding workers. The analysis draws the attention of policy makers to the fact that the negative consequences of demographic aging must be fought primarily with population activation policies, and not with population policies (they are part of the solution but in the long-term).

KEYWORDS:**DEPOPULATION; POPULATION AGING; LABOR SHORTAGE CRISIS**

1. UVOD

Evropski ekonomski i socijalni komitet je 2010. godine upozorio da će starenje populacije postati sve izraženiji izazov za održivost javnih finansija država članica EU. Rastući odnos broja penzionera i broja radnika će povećavati ulaganja u penzije, zdravstvo i negu starijih i time otežati održavanje ravnoteže između javnih rashoda i prihoda³.

Navedeni izazovi deo su globalnog trenda koji sigurno neće zaobići ni Srbiju, te je ne-minovno da će u narednim godinama kreatori politika u našoj zemlji morati da nađu adekvatan odgovor, najpre za održavanje populacije, a zatim i za održavanje privrednog rasta i stabilnost socijalnih sistema.

Procene Republičkog zavoda za statistiku (u daljem tekstu RZS) su da je u 2021. godini više od petine stanovništva Srbije starije od 65 godina i njihov broj raste iz godine u godinu. Sa sve manjim udelom stanovništva u radnom uzrastu, odnosno manjim brojem potencijalnih radnika - 68% u 2011. godini, a 64% u 2021. godini⁴ i sve većim brojem penzionera – 1,58 miliona u 2008, 1,66 miliona u 2021⁵, tradicionalni sistemi socijalnog osiguranja i zaštite su ozbiljno ugroženi.

Primarni cilj ovog rada jeste da odgovori na pitanje „Da li Srbiji preti kriza nedostatka radnika?“, i ako je odgovor pozitivan kada bi ta kriza mogla da nastupi. Kao osnovni metod istraživanja korišćeno je desk istraživanje kroz analizu dostupnih akademskih radova i analiza praktičnih politika, ali i važećih dokumenata javnih politika. Za analizu javno dostupnih podataka primenjen je deskriptivni metod uz korišćenje RZS i Eurostata kao osnovnih izvora podataka. U cilju poređenja trendova u Srbiji sa zemljama Evrope i sveta korišćen je komparativni metod. Za projektovanje potražnje na tržištu rada, primenjena je pojednostavljena metodologija iz rada Stehrer i Leiner (2019). Broj radnika koji će se tražiti projektovan je do 2050. godine koristeći projekcije kretanja BDP-a i produktivnosti radnika. Ponuda rada projektovana je na osnovu podataka o kretanju broja stanovništva i stope aktivnosti stanovništva koje je objavio RZS.

2. DEMOGRAFSKI TRENDOVI I NJIHOV UTICAJ NA TRŽIŠTE RADA

2.1. Pregled osnovnih demografskih trendova

Kako se navodi u Nacionalnom izveštaju o ljudskom razvoju za Srbiju⁶ "Republika Srbija je među onim zemljama u svetu čija populacija najbrže opada". Opadanje stanovništva potvrđuju i preliminarni rezultati popisa iz 2022. godine - sa 7,23 miliona u 2011. godini, broj stanovnika Srbije smanjio se na 6,69 miliona u 2022. Prema ovim podacima, Srbija u proseku godišnje izgubi oko 45.000 stanovnika.

3 Economic Policy Committee, https://economic-policy-committee.europa.eu/working-groups-epc/working-group-ageing-populations-and-sustainability_en (pristupljeno 12.1.2023.)

4 Procene kretanja stanovništva na sredini godine, RZS

5 PIO fond, 2023, str. 3

6 UNDP, 2022, str. 4

Kao glavni uzroci smanjenja stanovništva pominju se niska stopa fertiliteta i velika emigracija stanovništva ka zemljama Evropske unije⁷, mada se navode i drugi faktori poput više stope mortaliteta, sporijeg napredovanja u produžavanju očekivanog trajanja života i sl⁸.

Još od 2000. godine stopa ukupnog fertiliteta se održava na relativno stabilnom nivou od u proseku 1,46 deteta po majci. Nizak nivo fertiliteta očekuje se i u budućnosti, iako je u poslednjim godinama zabeleženo blago povećanje stopa. Prema procenama Lutza i Gaileya⁹ Srbiju u budućnosti očekuju stope fertiliteta u proseku oko 1,6%, dok Nikitović¹⁰ kao najverovatniju stopu navodi 1,53% do 2050. godine.

Premalo dece dovodi do logične posledice starenja stanovništva. Prema podacima RZS-a za 2022. godinu stanovništvo u Srbiji u proseku je staro 43,8 godine što Srbiju svrstava među starije stanovništvo u svetu¹¹. U poslednjih pedeset godina stanovništvo Srbije u proseku je ostarilo za oko 11 godina (sa 32 u 1970. godini, na 43 u 2020. godini, izvor: RZS). Lutz i Gailey¹² procenjuju da će do 2050. godine stariji od 65 godina činiti gotovo trećinu stanovništva. Starenje stanovništva je uslovljeno i dužim očekivanim trajanjem života koje će imati svoj uticaj na održivost socijalnih sistema, ali i postavlja pitanje mogućnosti produžavanja starosne granice za odlazak u penziju. U Srbiji je prema podacima RZS-a za 2011. godinu, očekivano trajanje života na rođenju bilo 72 godine za muškarce i 77 godina za žene, što je povećanje od 5, odnosno 7 godina u odnosu na period pre 50 godina. Međutim, iako se očekivano trajanje života produžava, kako Vuković¹³ navodi, stanovnici Srbije i dalje žive u proseku 5 godina kraće od stanovnika zemalja EU.

Što se tiče migracija, kako se u brojnim radovima navodi, Srbija je tradicionalno zemlja emigracije¹⁴. Zvanični podaci o broju stanovnika koji godišnje odlaze iz Srbije ne postoje, ali se pokušaji procene ovog broja pronalaze u brojnim radovima. Recimo Lutz i Gailey¹⁵ navode da se godišnje oko 60.000 stanovnika iseli iz Srbije, dok se od 15.000 do 20.000 godišnje vrati u našu zemlju, Institut za razvoj i inovacije¹⁶ pominje brojeve od 49.000 emigranata i 15.000 imigranata, dok Arandarenko¹⁷ navodi procene RZS-a od 13.000 do 30.000 emigranata¹⁸, ali i sopstvene procene između 4.000 i 13.000 emigranata godišnje. Ukoliko bi se pravio prototip prosečnog emigranta to bi bio muškarac oko 30 godina starosti, koji je završio srednju školu, dolazi iz negradskih oblasti Srbije, koji u inostranstvo (uglavnom Austrija ili Nemačka) odlazi zbog posla i ostaje u

7 Lutz i Gailey, 2020, str. 20; Vuković. 2022. str. 52-53

8 Vuković. 2022. str. 53

9 Lutz i Gaileya (2020, str. 16)

10 Nikitović, (2022), str.66

11 Vlada Republike Srbije, (2020), str. 5

12 Lutz i Gailey, (2020), str. 16

13 Vuković, (2022), str. 55

14 Nikitović, (2022), str. 58

15 Lutz i Gailey, (2020), str. 20

16 Institut za razvoj i inovacije, (2019), str. 8

17 Arandarenko, (2022), str. 103

18 Mada skreće pažnju na metodologiju vođenja podataka i nepouzdanost istih.

proseku 11 godina. Nakon 3 godine rada, sa sobom uglavnom vodi i svoju porodicu¹⁹. Mada brojni radovi izražavaju zabrinutost zbog emigracije mladih, visokoobrazovanih, stanovnika koji se definišu kao „odliv mozgova“. Koyama navodi da je odliv mozgova posebno prisutan u oblasti nauke, tehnologije i sektorima koji su inovativni²⁰. Uprkos tome, kreatori politika u Srbiji se dugo sistemski nisu bavili pitanjima migracija već su svoj fokus prebacili na pronatalitetne politike kao pokušaj odgovora na demografske izazove opadanja populacije²¹. Tek 2020. godine usvojena je Strategija o ekonomskim migracijama 2021-2027 koja migracije posmatra iz ugla njihovog uticaja i na strukturu stanovništva, a ne samo na brojnost, te postavlja mere i aktivnosti kako bi se na što bolji način iskoristila sredstva, znanje i iskustvo koje migranti mogu doneti iz inostranstva. Razvijene zemlje, pak, rešenje za pronalaženje radne snage često nalaze u politikama imigracija. Recimo, zemlje EU su 2009. godine uvele takozvanu „plavu kartu“ kako bi privukle visokokvalifikovane radnike²². Nemačka je 2015. godine krenula da podstiče imigraciju sa Zapadnog Balkana, pre svega zanatskih radnika, ali i visokoobrazovanih poput IT stručnjaka, medicinskih radnika, inženjera i sl²³.

Kako se broj stanovnika neminovno smanjuje, ključ prilagođavanja demografskim promenama u kontekstu tržišta rada jeste i u obrazovnom sistemu koji će morati da postane efikasniji, pravedniji i inkluzivniji²⁴. Posmatrajući od predškolskog vaspitanja i obrazovanja do visokog obrazovanja mogu se uočiti nejednakosti u obuhvatu. Naime, predškolsko vaspitanje i obrazovanje predstavlja osnov za kasniji uspeh u životu, naročito kod dece nepovoljnog socio-ekonomskog statusa²⁵, a ulaganje u ovaj nivo obrazovanja ima najveće efekte na buduće smanjivanje siromaštva i socijalne isključenosti²⁶. Prema podacima RZS-a, u školskoj 2020/2021 godini obuhvat dece programom predškolskog vaspitanja i obrazovanja bio je svega 63,7% što je i dalje ispod 75% kako je planirano Strategijom obrazovanja i vaspitanja, ali i ispod proseka EU od 93% (izvor Eurostat). Nejednakosti u obuhvatu se mogu uočiti na više mesta. Recimo obuhvat dece u gradskim sredinama je 71%, a u seoskim 40%. Slično, obaveznim predškolskim obrazovanjem (minimum 6 meseci pre upisa u prvi razred osnovne škole) obuhvaćeno je ukupno 97% dece, ali je obuhvat u romskim naseljima 76%²⁷. Podaci RZS-a pokazuju i da je, u školskoj 2020/2021, obuhvat obaveznim osnovnim obrazovanjem u Srbiji iznosio 95,7%, a srednjim 86,1%. Ono što zabrinjava jeste da je primetan trend opadanja obuhvata i osnovnim i srednjim obrazovanjem (sa 98.6 za osnovno, odnosno 89.6 za srednje obrazovanje u školskoj 2015/2016) pre svega usled smanjenog obuhvata i osipanja dece iz osetljivih grupa (seoske i romske dece)²⁸. Sa druge strane, iako spor, beleži se porast broja studenata. Naime, u školskoj 2020/2021 godini prema podacima RZS-a je upisano 5% više

19 Na osnovu podataka iz Knjige popisa – Srbija u procesu spoljnih migracija, Stanković (2014) u strukturi emigranata dominiraju muškarci – 58%; prosečna starost je 29 godina; 39% je završilo srednju školu, 22.5% emigranata emigrira u Austriju, 17% u Nemačku; emigranti se sele zbog posla i tamo ostaju u proseku 11 godina, a njihove porodice oko 8 godina

20 Koyama, (2022), str. 23

21 UNDP, (2022), str. 1

22 Stehrer i Leitner, (2019), str. 40

23 Make it in Germany <https://www.make-it-in-germany.com/en/> (pristupljeno 1.2.2023.)

24 UNDP, (2022), str. 25

25 UNICEF, (2014), str. 1

26 Vuković, (2022), str. 67

27 Vuković, (2022), str. 67

28 Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine (Službeni glasnik RS, br. 63/2021), Vlada Republike Srbije

studenata nego pre 10 godina²⁹ mada se uočavaju nejednakosti među regionima. Recimo u Beogradu živi 25% stanovništva Srbije, a među njima ima 40% visokoobrazovanih, što vodi daljem produbljivanju nejednakosti³⁰.

2.2. Promene na tržištu rada u svetlu demografskih trendova

Smanjenje i starenje stanovništva pokreće pitanja potencijalnih nestašica radnika³¹. U ovom poglavlju dajemo osvrt na trend kretanja indikatora relevantnih za projektovanje ponude i potražnje za radom.

2.2.1. Indikatori relevantni za ponudu rada

Prema Stehreru i Leitneru³² postoje dve važne determinante ponude rada u jednoj zemlji: trend kretanja stanovništva radnog uzrasta, kao i trend kretanja stope aktivnosti stanovništva. U poslednjoj deceniji (2011-2021.) broj stanovnika od 15 do 64 godine smanjio se za oko 550.000, odnosno za oko 11%³³. Sa druge strane, prema podacima Ankete o radnoj snazi, stope aktivnosti na tržištu rada u Srbiji su u poslednjoj deceniji imale pozitivan trend. Recimo, stopa aktivnosti stanovništva radnog uzrasta je porasla sa 60% u 2011. na 70% u 2021. godini.

I sam broj aktivnih stanovnika se gotovo svake godine povećavao. Prema podacima RZS-a u periodu od 2010. do 2021. godine broj aktivnih stanovnika porastao je za oko 3%. Kako Aleksić³⁴ navodi rast aktivnosti posledica je kombinacije faktora poput ekonomskog rasta, većeg uključivanja žena na tržište rada, ali i produženja godina za penzionisanje. Međutim, rast broja aktivnih stanovnika uglavnom nije bio dovoljan da neutrališe opadanje broja stanovnika u radnom uzrastu, te se u budućnosti može očekivati da će doći do nestašice radnika sa kojom se razvijenije zemlje već suočavaju³⁵. Recimo, 2013. godine je, zbog nedostatka radnika, bilo nepopunjeno oko milion poslova u Nemačkoj³⁶

Pored trenutno aktivnih stanovnika važno je analizirati i tzv. potencijalnu radnu snagu³⁷ koja obuhvata dve grupe stanovnika: a) lica koja aktivno traže posao, ali nisu u mogućnosti da u roku od dve sedmice počnu da rade, b) lica koja su u mogućnosti da odmah počnu da rade, ali ne traže aktivno posao. I jedni i drugi, po važećim načinima merenja, spadaju u neaktivne stanovnike, ali predstavljaju potencijal za prevazilaženje budućih problema manjka radnika. Prema procenama iz Ankete o radnoj snazi u 2021. godini je

29 Ovaj broj obuhvata i starije generacije koje se upisuju u istoj školskoj godini kao generacija koja je tek završila srednju školu.

30 Vuković, (2022), str. 59

31 ILO, 2013, str. 1

32 Stehrer i Leitner, (2019), str. 14

33 Izvor: RSZ, procene stanovništva na sredini godine, sa oko 4,946 miliona stanovnika u 2011. na 4,403 miliona stanovnika u 2021.

34 Aleksić, (2021), str. 5

35 Stehrer i Leitner, (2019), str. 1-2

36 ILO, (2013), str. 42

37 Definicija Međunarodne organizacije rada

u Srbiji bilo ukupno 187 hiljada lica koja čine potencijalnu radnu snagu, većinski (169 hiljada) onih koji mogu da rade ali ne traže posao bilo zbog nemogućnosti da pristupe tržištu rada (briga o porodici, bolesnima...), obeshrabrenosti ili nekog drugog razloga.

2.2.2. Indikatori vezani za potražnju

Potražnju za radom Stehrer i Leitner³⁸ procenjuju na osnovu stopa rasta BDP-a i produktivnosti rada, uz navođenje činjenice da je razlika između stopa rasta BDP-a i stopa rasta produktivnosti rada jednaka stopi rasta broja zaposlenih (odnosno tražnje za zaposlenima) u jednoj zemlji.

Produktivnost rada u Srbiji je u 2020. godini iznosila oko 17.000 evra po zaposlenom, a u poslednjoj deceniji kontinuirano je rasla u proseku 5,5% godišnje³⁹. U budućnosti se očekuje porast produktivnosti rada u Srbiji imajući u vidu da je stanovništvo sve obrazovanije⁴⁰. Međutim, pitanje je koliki će to biti rast imajući u vidu da je povećanje produktivnosti rada ograničeno. U zemljama EU, na primer, produktivnost je u poslednjih 10 godina (2013-2022) rasla prosečno godišnje za 1%. Pritom su, u istom periodu, „najmlađe“ članice EU - Hrvatska i Rumunija beležile rast produktivnosti po prosečnoj stopi od 1% i 4% respektivno.

U istom periodu (2013-2022) realni BDP je u Srbiji rastao po prosečnoj godišnjoj stopi od 2,1%⁴¹. Ta stopa rasta je relativno skromna, s obzirom na nivo razvijenosti naše zemlje i u budućnosti je moguće ostvariti dinamičniji rast ukoliko se za to ispune određeni preuslovi poput ubrzanog rasta investicija, modernizacije infrastrukture, izgradnje efikasnije i jeftinije države, razvoja društva i privrede baziranih na znanju, ulaganja u istraživanje i razvoj, korišćenja informaciono-komunikacionih tehnologija i ulaganja u obrazovanje⁴².

3. SCENARIJI KRETANJA PONUDE I POTRAŽNJE ZA RADOM U BUDUĆNOSTI

3.1. Kretanje ponude za radom

Dok pojedini autori navode da će se Srbija uskoro naći pred problemom deficita radnika⁴³, drugi ističu da srpska radna snaga i dalje pruža “neograničenu” ponudu, mada su pojedina zanimanja deficitarna poput radnika na građevini, vozača ili medicinskog

38 Stehrer i Leitner, (2019), str. 21

39 Obračun autora prema podacima RZS-a o dodatnoj vrednosti po zaposlenom licu za 2020. i 2010. godinu. DV po zaposlenom u 2010. iznosila je 1.204.000, a u 2020. 2.055.000 dinara. Kurs korišćen za prikaz podataka u evrima je 120 RSD = 1 EUR

40 Bloom i dr., (2011), str. 25

41 Ukoliko izuzmemo 2020. i 2021. godinu kao godine sa najvećim uticajem korona virusa.

42 Nikolić, Bajec i Pejić Stokić, (2018), str. 228

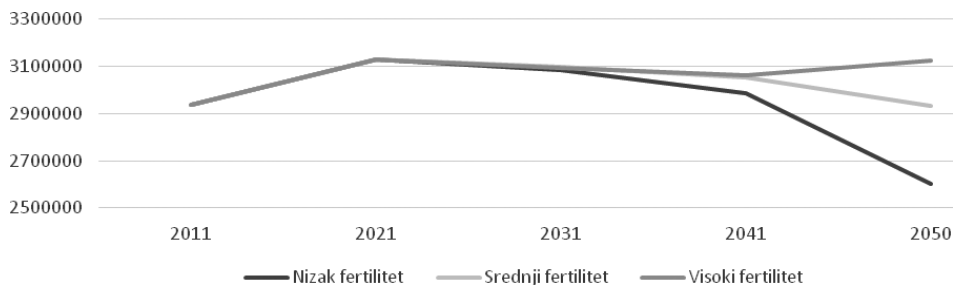
43 Nikolić, Bajec i Pejić Stokić, (2018), str. 240

osoblja⁴⁴. RZS je dao projekcije kako će se kretati ponuda radne snage do 2050⁴⁵. Kada se radi o projekcijama kretanja broja stanovnika, RZS uvodi tri scenarija koja se razlikuju samo u pretpostavkama fertiliteta, dok pretpostavljanju očekivani mortalitet i očekivanje migracije. Naime, stopa „očekivanog“ mortaliteta računa se uz usvajanje hipoteze da će do kraja 2050. godine biti prisutno kontinuirano smanjenje smrtnosti stanovništva i povećanje očekivanog trajanja života. Za očekivanje migracije korišćeni su rezultati popisa iz 2002. i 2011. uz pretpostavku da će se broj stanovnika povećavati usled imigracije interno raseljenih lica sa Kosova i Metohije kao i imigracije u Srbiju usled ulasta Srbije u EU. Rezultati pokazuju da jedino u varijanti visokog fertiliteta očekuje blago povećanje broja stanovnika u poslednjoj projektovanoj deceniji (2040-2050) imajući u vidu da su pretpostavljene stope fertiliteta iznad 2. Kako RZS navodi najverovatnija varijanta je ona sa srednjim fertilitetom (koji se kreće od 1.65 do 1.8 u zavisnosti od regiona) gde se u 2041. godini očekuje opadanje broja stanovnika radnog uzrasta na 4,2 miliona (sa trenutnih oko 4,45 miliona). Nikitović⁴⁶ pak uvodi drugačije pretpostavke o fertilitetu i migracijama pozivajući se na model UN i navodeći da je najverovatniji scenarij kretanje stope fertiliteta do 1.53 u 2050, dok se za migracije pretpostavlja negativni saldo u narednih 15 godina, a zatim prelazak na pozitivni salto. Ovo znači da prikazani rezultati u nastavku mogu precenjivati projektovanu radnu snagu do 2050. godine.

U istoj publikaciji RZS procene kretanja stope aktivnosti stanovništva zasniva na dve pretpostavke: a) varijanta nepromenjene stope aktivnosti na nivou iz 2009. godine, b) varijanta rastuće stope aktivnosti. Imajući u vidu konvergiranje ka zemljama Evropske unije navodi se da je verovatnija pretpostavka rastuće stope, te da se očekuje da će do 2050. godine stopa aktivnosti porasti sa aktuelnih oko 70% na 72,8%.

Na osnovu ovih parametara, na grafikonu 1 prikazano je kretanje ponude rada u Srbiji do 2050. godine. Kao što se primećuje radna snaga će, nakon 2020. godine, opadati u svim varijantama fertiliteta, osim kod visokog fertiliteta gde se očekuje porast u dugom roku (od 2040. godine).

► GRAFIKON 1 PROJEKTOVANA RADNA SNAGA, 15-64, SRBIJA, 2011-2050.

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka RZS-a

44 Arandarenko, (2022), str. 21-22

45 RZS, (2011)

46 Nikitović, (2022), str.66

3.2. Kretanje potražnje za radom

Buduća potražnja za radom procenjena je na osnovu implicitne stope rasta zaposlenosti kao razlika između stope rasta realnog BDP-a i stope rasta produktivnosti. U modeliranju su napravljena dva scenarija: a) U Scenariju 1 korišćena je pretpostavka da će BDP u narednim godinama rasti po prosečnoj godišnjoj stopi rasta iz poslednjih 10 godina, od 2,1%; b) U Scenariju 2 korišćena je pretpostavka da će BDP u narednim godinama rasti 4,5%⁴⁷. Dodatno, korišćena je pretpostavka da će u budućnosti rast produktivnosti iznositi 1,9% što predstavlja prosek rasta produktivnosti u zemljama EU27 i Hrvatskoj i Rumuniji kao najnovijim članicama EU.

Rezultati kretanja implicitnog broja zaposlenih razlikuju se u odnosu na primenjenu pretpostavljenu stopu rasta BDP-a. Naime, ukoliko koristimo pretpostavku da će BDP rasti po stopi od 2,1%, zaključak je da nivo zaposlenosti mora porasti za 0,2%. Ukoliko se koristi pretpostavka više stope rasta nivo zaposlenosti morao bi rasti za 2,6%.

Sa druge strane, važno je napomenuti da empirijske studije dovode u pitanje korelaciju između kretanja BDP-a i zaposlenosti. Recimo Klinger i Weber⁴⁸ za privredu Nemačke navode da je veza između kretanja BDP-a i zaposlenosti oslabila nakon Velike Recesije, kao i promene u strukturi privrede i sve većeg učešća uslužnog sektora. Dodatno, neće sve vrste zaposlenosti podjednako pratiti trendove kretanja BDP-a. Broj zaposlenih može rasti i zbog plata ili nepunog radnog vremena (npr. part time poslovi, fleksibilni poslovi)⁴⁹ a da sa druge strane ne utiču značajno na povećanje BDP-a ili na povećanje produktivnosti.

3.3. Scenariji kretanja ponude i potražnje za radom

Posmatrajući projekcije ponude i potražnje za radom zajedno rezultati se značajno razlikuju u zavisnosti od pretpostavljene stope rasta privrede, dok stope fertiliteta neznatno utiču na krajnji rezultat čak i u dugom roku. Jedino visoke stope fertiliteta i pod uslovom prosečnog rasta privrede od 2,1% mogu omogućiti da se izbegne kriza nedostatka radnika u Srbiji (*grafikon 2 – rezultat 3*). U svim ostalim scenarijima u budućnosti se očekuje manjak ponude rada sa jedinom razlikom da li će se taj manjak ostvariti u kratkom ili u dugom roku.

U slučaju da se pretpostavljaju više stope rasta privrede od 4,5% bez obzira na visinu fertiliteta neminovno je da će se već u ovoj deceniji Srbija susresti sa krizom nedostatka radne snage (*grafikon 2 – rezultati 4, 5 i 6*). Ovaj rezultat je očekivan imajući u vidu da predstoji penzionisanje *baby boom* generacije. Prema projekcijama nedostatak radnika bi mogao da se oseti već sredinom ove decenije (2025-2027. godine). Ista upozorenja navode i Nikolić, Bajec i Pejić Stokić⁵⁰ koji navode da će tržište već između 2030. i 2040. godine biti u deficitu za oko 80 do 100.000 radnika. Ukoliko Srbija ipak ne ostvari više stope rasta kriza na tržištu rada bi se prolongirala na petu deceniju ovog veka (*grafikon 2 – rezultati 1 i 2*).

47 Što odgovara scenariju predstavljenom u radu Nikolić, Bajec i Pejin Stokić, (2018)

48 Klinger i Weber, (2019), str. 67

49 Isto. Str. 58

50 Nikolić, Bajec i Pejić Stokić, (2018), str. 240

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PREPORUKE

Širom sveta kreatori politika pokušavaju da odgovore na krizu izazvanu demografskim promenama. Mart 2023. godine obeležili su masovni protesti u Francuskoj izazvani povećanjem starosne granice za odlazak u penziju sa 62 na 64 godine. Veliki otpor promenama u penzionom sistemu potvrđuje konstatacije koje Bloom i dr.⁵¹ navode kako će starenje stanovništva ojačati njihovu političku snagu te će promene na „gore“ u sistemima socijalne zaštite biti veoma teške. Pomeranje starosne granice za odlazak u penziju je samo jedan od načina da se ekonomije izbore sa nedostatkom radne snage.

Kako je prikazano, opadanje broja stanovnika će i u Srbiji neminovno dovesti do “krize” ponude rada. Ova kriza ogledaće se kako u smanjenu broju radnika, tako i u promeni strukture radne snage uz sve veće učešće starijih radnika, ali i, sa druge strane, sve veće učešće obrazovanije radne snage. Na depopulaciju i starenje stanovništva Srbija je već odgovorila sprovođenjem određenih politika poput: a) uticaja na povećanje fertiliteta kroz brojne pronatalitetne mere, b) sistemskog bavljenja migracijama i stimulisanje povratka migranata kroz različite olakšice za zapošljavanje, c) destimulisanje ranog napuštanja tržišta rada uvođenjem trajnih penala za pre vreme penzionisanje.

Međutim, prema Nikoliću, Bajecu i Pejić Stokić⁵² rešenje problema budućeg manjka radne snage ne nalazi se u demografskim, već u nedemografskim merama koje se odnose na poboljšanje obrazovanja, penzionog sistema i prilagođavanje uslova na tržištu rada novim okolnostima. Posmatrajući svetsku praksu kreatori politika u Srbiji bi trebalo da rade na implementaciji sledećih politika:

1. Veće ulaganje u obrazovanje koje će stvoriti produktivnije radnike

Srbija je 2018. godine potrošila ukupno 3,9% BDP-a na obrazovanje, dok je iste godine prosek zemalja EU iznosio 4,6%, a Okvir za obrazovanje Ujedinjenih nacija preporučuje potrošnju od minimum 4,5% BDP-a⁵³. Pored povećanja ulaganja, ono što je takođe potrebno jeste prilagoditi obrazovanje potrebama tržišta rada. Prema nedavnoj studiji EFO⁵⁴ postoje značajne razlike između znanja koje se stiče u školi i znanja potrebnog za radno mesto, što otežava i produžava tranziciju između škole i posla. Studija takođe navodi da zbog toga mladi imaju tendenciju da prihvataju i pozicije nižeg nivoa od stečenog stepena obrazovanja, što umnogome određuje njihovu dalju karijeru, a samim tim i životni standard. Veća ulaganja neophodna su pre svega na nivou predškolskog vaspitanja i obrazovanja za koje se pokazalo da značajno utiče na nastavak obrazovanja kod dece.

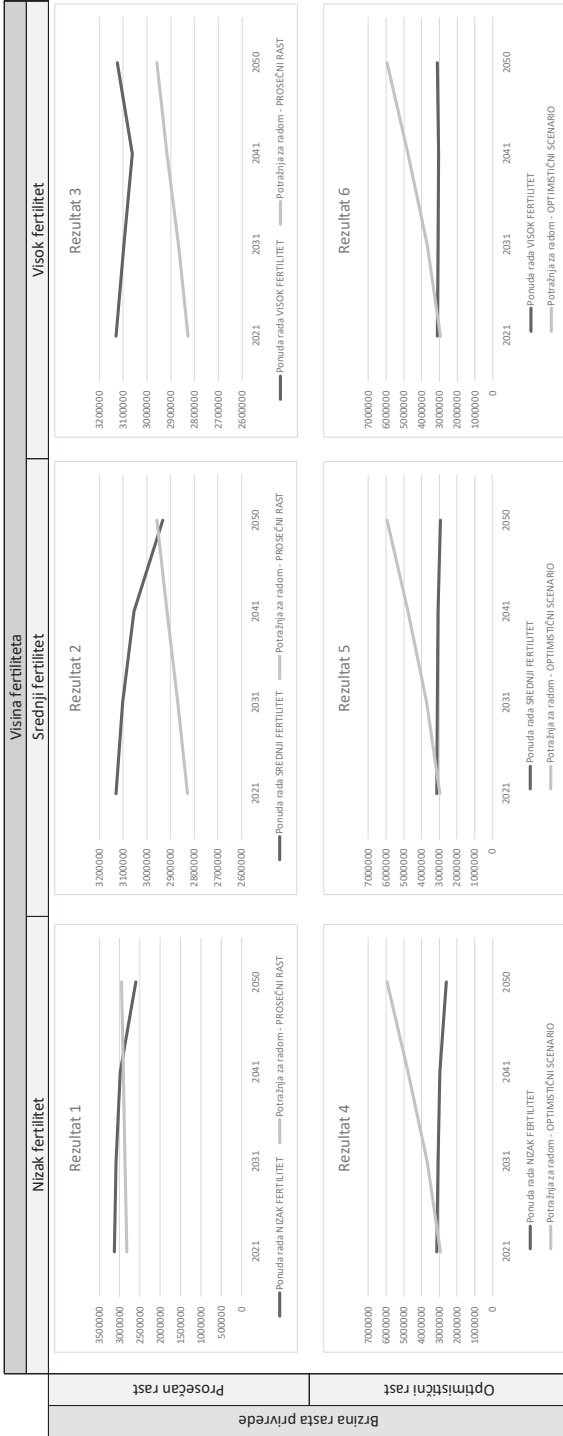
51 Bloom i dr., (2011), str. 8

52 Nikolić, Bajec i Pejić Stokić, (2018), str. 241

53 Gresham i dr., (2022), str. 11-12

54 Arandarenko, (2022), str.23

► ► GRAFIKON 2 PROJEKOVANO STANJE NA TRŽIŠTU RADA U SRBIJI

Izvor: Kalkulacije autora

Napomena: Pojedini oblici zaposlenosti (npr. samozaposleni) ne zavise u potpunosti od trenda kretanja BDP-a. Ove varijable nisu uključene u kalkulacije autora.

2. Fleksibilizacija radnog zakonodavstva uz promovisanje fleksigurnosti

Kako Međunarodna organizacija rada⁵⁵ navodi u svim krizama mladi i stariji radnici su ti koji najviše izgube. Oni su prvi koji dobiju otkaz, a poslednji u pronalasku novog posla. Manjak iskustva kod mladih i manja efikasnost starijih radnika ih čine "neprivlačnim" poslodavcima. Fleksibilizacija tržišta rada kroz uvođenje novih modela angažovanja i smanjenje administrativnog i finansijskog opterećenja rada može pomoći u angažovanju ovakvih radnika. Dodatno, fleksibilizacija rada u kontekstu rada van prostorija poslodavca (rad od kuće, rad na daljinu i dr.) prema brojnim autorima otvara mogućnost za ravnomerniji regionalni razvoj imajući u vidu da omogućava „dekorelaciju između radnog mesta i mesta življenja“, odnosno da radnik živi u manjim sredinama, a radi za kompanije koje su u većim gradovima⁵⁶. Sa druge strane, razvoj atipičnih modela angažovanja značajno je uticao na razlike među stalno i povremeno zaposlenih, ali i stvorio pogodno tle za eksplorativne prakse⁵⁷ i prekarnost rada⁵⁸. Autori recimo kritikuju sisteme koji omogućavaju dnevna angažovanja povremenih radnika navodeći da se ovakvi radnici iako formalno angažovani ne smatraju zaposlenima te ne uživaju brojna prava poput prava na štrajk, sindikalnu zaštitu, godišnji odmor, plaćeni prekovremeni rad i sl⁵⁹. Zbog toga je potrebno razmišljati i na koji način se ovim radnicima zaposlenje može učiniti sigurnijim, poput ulaganja u kontinuirano obrazovanje kako bi se omogućilo da radnici budu prilagodljivi promenama ili ulaganja u bolje sisteme za pomoć u tranzicionom periodu između dva posla.

3. Sistemski razvoj tržišta usluga koje podržavaju rad, sa ciljem povećanja stope aktivnosti (pre svega žena) na tržištu rada

Čak 169 hiljada lica bi moglo da radi, ali ne traži posao, što ukazuje na to da postoje određene prepreke za njihov ulazak na tržište rada koje bi trebalo otkloniti. Usluge koje podržavaju rad poput čuvanja dece ili starijih i bolesnih u Srbiji nisu na visokom stepenu razvoja. Srbija ulaže oko 0,37% BDP-a⁶⁰ za usluge nege starijih lica⁶¹, a oko 0,45% BDP-a za rad vrtića⁶². Kako bi se, pre svega žene, aktivirale u skorijoj budućnosti bi trebalo povećati kapacitete jaslica, zakonski urediti posao dadilja, a potrebno je raditi i na većoj integraciji pojedinih grupa stanovništva u sisteme obrazovanja pre svega predškolskog obrazovanja i vaspitanja, poput Roma ili dece iz ruralnih krajeva. Slično je potrebno raditi na povećanju kapaciteta ali i kvaliteta brige u domovima za stara lica.

4. Prilagođavanje tržišta rada roditeljima kroz izmene zakonodavstva i podsticaje za preduzeća za stvaranje *family friendly* okruženja

Osim porodijskog i brige o detetu u trajanju od godinu dana, politike u Srbiji ne daju značajnija dodatna prava roditeljima u usklađivanju porodičnog i poslovnog života. Po ugledu na zemlje u Evropi i svetu potrebno je prilagoditi radno zakonodavstvo kako bi

55 ILO, (2013), str. 29

56 Grečić, (2021), str. 22

57 ILO, (2013), str. 30

58 Berninger i dr., (2011), str. 580

59 Reljanović, (2019), str. 76

60 Podatak za 2011. godinu

61 Matković, (2020), str. 5

62 Prosek za period 2007-2009, UNICEF, (2012), str. 48

krajnji efekat bio povećanje aktivnosti roditelja (pre svega majki) na tržištu rada. Neki primeri politika su: a) Omogućiti roditeljima da zatraže od poslodavca reorganizaciju radnog vremena (klizno radno vreme, rad u prvoj smeni, rad sa skraćenim radnim vremenom i sl.), b) Uvesti poreska umanjena/olakšice za porodice; v) Stimulisati poslodavce, kroz poreske olakšice ili subvencije, da ulažu u *family friendly* radno okruženje poput organizacije vrtića za decu zaposlenih; g) Uskladiti politike povratka roditelja na posao sa politikama podrške roditeljstvu (npr. uskladiti povratak majke na posao sa polaskom deteta u jaslice).

5. Olakšavanje i podsticanje angažovanja starijih osoba

Iako pomeranje starosne granice za odlazak u penziju predstavlja najlakše rešenje za zadržavanje starijih radnika, ono nije dugoročno održivo. Bloom i dr.⁶³ navode da većina zemalja EU trenutno ima jake podsticaje da se radnici penzionišu između 60 i 65 godine. Međunarodna organizacija rada⁶⁴ pak primećuje da se mnogi radnici, pogotovo u razvijenijim zemljama, penzionišu ranije kako bi uživali u starijim danima. Da bi se povećala aktivnost starijih stanovnika kreatorima politika na raspolaganju su sledeće opcije: a) Razviti atipične modele angažovanja za penzionisana lica koji će odgovarati potrebama starijih osoba; b) Razviti politike kontinuirane edukacije starijih lica kako bi se obezbedila njihova mobilnost između poslova. Dodatno se mogu stimulisati poslodavci da ulažu u edukaciju starijih radnika i osposobe ih za različita radna mesta (npr. ona koja su manje fizički zahtevna); v) Uvesti podsticaje poslodavcima da angažuju ili zadrže starije radnike kroz npr. umanjene oporezive osnovice za izdvajanja poslodavca za dodatno zdravstveno osiguranje za starije.

6. Ulaganju u ravnomeran regionalni razvoj kako bi obezbedio ravnomeran razvoj tržišta rada

U Srbiji su izrazito izražene unutrašnje migracije ka velikim administrativnim centrima poput Beograda, Novog Sada ili Niša, dok sela i manji gradovi uglavnom beleže negativne migratorne tokove. Prema UNDP-u⁶⁵ ukoliko se migracije ne uravnoteže tako da obezbede opstanak manjih mesta, rast fertiliteta neće imati uticaj na zaustavljanje depopulacije. Prema Vukoviću⁶⁶ ključ ravnomernog regionalnog razvoja u Srbiji je u razvoju tzv. gradova srednje veličine (30.000 do 100.000 stanovnika). Njih je potrebno „tematizovati“, razviti više gradske funkcije u privredi, uslugama kulturi, trgovini i obrazovanju i proširiti ulogu lokalne samouprave⁶⁷ sve sa ciljem zadržavanja stanovništva a pogotovo visokobrazovanog koje pruža bolje mogućnosti za budući razvoj mesta.

63 Bloom i dr., (2011), str. 10

64 ILO, (2013), str. 61

65 UNDP, (2022), str. 20

66 Vuković, (2022), str. 59

67 UNDP, (2022), str. 22

LITERATURA

Aleksić D., (2021). *Neaktivnost na tržištu rada u Republici Srbiji*, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije

Arandarenko, M. (2022), *Migracije i tržište rada, Izveštaj o ljudskom razvoju*, UNDP

Bloom, D.E., Canning, D., Fink, G. (2011). *Implications of Population Aging for Economic Growth*. NBER Working Paper No. 16705 <https://doi.org/10.3386/w16705>

Grečić V., (2021), Implikacije Covid-19 na tržište rada: Značaj digitalnih migracija, *Ekonomске ideje i praksa*, br. 40, str. 9-30

Gresham J., Ranković T., Stanković D., Ćurković A., Mladenović B. i Pavlović Babić D., (2022), *Pregled javne potrošnje u obrazovanju u Srbiji – opšti dokument o finansiranju sektora*, Beograd: Svetska banka i UNICEF

Institut za razvoj i inovacije i Westminster Foundation for Democracy, (2019). *Troškovi emigracije mladih*, Beograd: Institut za razvoj i inovacije

International Labour Organization (ILO), (2013), *International Labour Conference Report - Employment and social protection in the new demographic context*

Klinger S. i Weber E, (2019). GDP-Employment Decoupling in Germany. *Structural Change and Economic Dynamics*, vol.52, no. 52-98 <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2019.10.003>

Koyama Y., (2022), Emigration from Serbia and Depopulation, *Ekonomске ideje i praksa*, broj 47, str. 1-29 <https://doi.org/10.54318/eip.2022.yk.337>

Lutz, W., Gailey, N. (2020). *Depopulation as a Policy Challenge in the Context of Global Demographic Trends*. Belgrade: UNDP

Matković, G., (2020), *Istraživanje o mehanizmima za uključivanje u formalno tržište rada korisnika novčane socijalne pomoć*, Beograd: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH i Centar za socijalnu politiku

Nikitović, V. (2022), Višeslojna priroda depopulacije u Srbiji – noviji trendovi i izgledi, *Izveštaj o ljudskom razvoju*, UNDP, str. 54-72

Nikolić I., Bajec J. i Pejini Stokić Lj., (2018), Zaposlenost u svetlu bržeg ekonomskog razvoja, *Zbornik radova sa simpozijuma održanog 4. i 5. decembra 2017. godine*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti

Reljanović M., (2019), Alternativno radno zakonodavstvo, *Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe i Centar za dostojanstven rad*

Republički fond za penzijsko i invalidsko osiguranje - PIO fond, (2023), *Statistički godišnji bilten 2023*

RZS, (2011), *Projekcije radne snage Republike Srbije 2010-2050.*, Beograd: RZS

Stanković, V. (2014), *Knjiga popisa, Popis 2011 - Srbija u procesu spoljnih migracija*, Beograd: Republički zavod za statistiku

Stehrer R. Leitner S., (2019), *Demographic challenges for labour supply and growth*, *Vienna Institute for International Economic Studies*

UNDP, (2022), *Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju – Srbija 2022*, *Ljudski razvoj kao odgovor na demografske promene*

UNICEF, (2014), *Rani razvoj – unapređenje javnih politika: Predškolsko vaspitanje i obrazovanje*. UNICEF

Vlada Republike Srbije (2020), *Strategija o ekonomskim migracijama 2021-2027*, Službeni glasnik RS, broj 21/2020

Vlada Republike Srbije (2021), *Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine*, Službeni glasnik RS, 63/2021

Vuković, D., (2022). *Depopulacija kao problem javnih politika: Politike održivog inkuzivnog razvoja kao nove populacione politike (Da li je moguće baviti se kvalitetom, a ne veličinom stanovništva?)*, *Socijalna politika br. 1/2022, godina 57* <https://doi.org/10.22182/sp.12022.3>
